

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ І ВІДНОСИНИ В АВСТРИЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ (на матеріалі художнього ідіолекту Йозефа Рота)

На основі аналізу мовної тканини творів Й. Рота у статті висвітлено гендерні стереотипи та відносини в австрійському суспільстві. Проведено гендерний аналіз між-гендерної вербальної комунікації персонажів-австрійців у ситуації неформального спілкування.

Ключові слова: *гендер, гендерні відносини, гендерний стереотип, гендерна асиметрія, вербальна поведінка, прагматичність, раціоналізм.*

Коцюба А.П. Гендерные стереотипы и отношения в австрийской культуре (на материале художественного идиолекта Йозефа Рота). *В статье на основе анализа языковой ткани произведений Й. Рота освещены гендерные стереотипы и отношения в австрийском обществе. Проведен гендерный анализ межгендерной вербальной коммуникации персонажей-австрийцев в ситуации неформального общения.*

Ключевые слова: *гендер, гендерные отношения, гендерный стереотип, гендерная асимметрия, вербальное поведение, прагматичность, рационализм.*

Kotsyuba O.P. Gender stereotypes and relations in Austrian culture (on the basis of Joseph Roths artistic idiolect). *In the article the gender stereotypes and relations in Austrian society are determined on the basis of the lingual material analysis of J. Roths works. The gender analysis of the intergender verbal communication of the Austrian personages in situation of informal intercourse is performed.*

Keywords: *gender, gender relations, gender stereotype, gender asymmetry, verbal behavior, pragmatism, rationalism.*

Сучасні гендерні дослідження апелюють до феномена статі, який виступає основною характеристикою особистості, що регламентує її соціальну і культурну поведінку в суспільстві та мисленнєву діяльність. Із-поміж розмаїття галузей лінгвістики саме лінгвокультурологія дає змогу визначити культурну специфіку гендера, загальні й специфічні характеристики його конструювання залежно від мови і культури етносу, що сприяє виявленню «ступеня андроцентризму різних мов» [4: 31]. Звісно, попри національну своєрідність гендеру властиві й універсальні ознаки.

Спираючись на дефініції гендера, запропоновані Г. Ісмагуловою, А. Кириліною, І. Замель, ми тлумачимо цей термін як соціокультурний феномен, який ідентифікує соціальну поведінку чоловіків і жінок та їхню міжособистісну інтеракцію і знаходить вираження в мовній картині світу етносу. Окрім гендера, до поняттєвого апарата гендерної лінгвістики відносять гендерні стереотипи, під якими розуміємо різновид соціальних стереотипів, що базується на закріплених у суспільній свідомості уявленнях про властивості, норми поведінки чоловіків і жінок та їхню ієрархію. Основним конститuentом гендерних стереотипів, які закарбовуються в мові етносу й тісно пов'язані з експлікацією оцінки, виступає культура, що охоплює ціннісні установки, моральні норми і традиції [2: 33].

Актуальне завдання гендерної лінгвістики полягає у вивченні мови із застосуванням гендерного підходу, що дозволяє встановити її культурну специфіку. Цій дисципліні передувала феміністська лінгвістика, прибічниця якої (Е. Вебер, І. Замель, Р. Лакофф, Л. Пуш, К. Оперман) займалися дослідженням проблеми гендерної асиметрії в мові і мовленні. Андроцентризм мови, із яким ототожнюється гендерна асиметрія, вони дефінують як нерівномірну репрезентацію в мові осіб різної статі. Відповідно до одного із основних постулатів жіночих студій, система ціннісних і світоглядних установок відбиває позицію чоловіків.

Беззаперечним залишається той факт, що мова віддзеркалює соціальні й культурні особливості суспільства, домінування й велике значення чоловіків та обмежену приватною сферою діяльність жінок. В ієрархічній системі жінки завжди посідають друге місце, лідерську позицію займають чоловіки, які визнаються панами творіння *die Herren der Schöpfung* (Duden: 346).

Сучасні студії гендерного фактора в мові ґрунтуються на досвіді нерівності, коли жінка ставиться в підпорядковане, залежне від чоловіка положення, а поведження з нею відзначається негативними характеристиками [14: 37]. За висловом російської дослідниці А. Кириліної, «мова створює картину світу, основу на чоловічій точці зору, від особи чоловічого суб'єкта та з точки зору чоловічої перспективи, де жіноче постає головним чином в ролі 'другого', 'чужого' або взагалі ігнорується» [3: 9]. В опозиції «чоловіче – жіноче», яка виявляється визначальною в осмисленні мовної картини світу, перший компонент має позитивну конотацію, а другий – негативну.

В умовах посиленого зацікавлення культурною специфікою гендера актуальним постає розгляд гендерних стереотипів й особливостей гендерних відносин в австрійському суспільстві, що окреслює мету нашої розвідки. Матеріалом дослідження слугують романи німецькомовного белетриста Йозефа Рота, у яких на мовному рівні реалізуються гендерні стереотипи, відносини й особливості міжгендерної вербальної взаємодії в австрійській культурі.

У процесі аналізу гендерних відносин в австрійському суспільстві фокусуємо нашу увагу на романі «Павутина», який у гендерному плані викликає великий інтерес. Уже на перших сторінках твору автор реалізує гендерний стереотип, згідно з яким світ чоловіків визначає діяльність за межами будинку. Експлікація зазначеного стереотипу відбувається шляхом використання лексичних номінацій на позначення чоловічих професій: *Bahnzollrevisor*, *Hauslehrer*. Більшість зафіксованих чоловічих професій пов'язана з розвитком науки й освіти та вимагає розвиненого інтелекту (*Physiker*, *Dozent*). Наведені лексичні одиниці (ЛО), а також метонімічна номінація з епітетом на позначення розумних чоловіків *kluge Köpfe* підтверджують те, що маскуліність в австрійській культурі полягає в першу чергу в раціоналізмі та цілеспрямованій праці для досягнення впливового становища в суспільстві, швидкого просування по шаблях кар'єрної драбини.

У цьому контексті варто згадати голландського антрополога Г. Ховстедде, який за ціннісними орієнтирами поділив культури на фемінінні і маскулінні [2: 61]. Відповідно до цієї класифікації, австрійську культуру зараховуємо до останніх, оскільки в ній значну цінність становить все матеріальне, влада

і закон, панує «дух», який втілює чоловіче начало, раціональність і фізичну силу. Ось чим пояснюється авторська характеристика австрійських чоловіків крізь призму професії, професійних здобутків і матеріального становища.

Оцінка чоловіка в австрійському суспільстві з боку інших чоловіків, а також жінок здійснюється за критерієм матеріального забезпечення і соціального статусу. Колишній лейтенант у відставці Теодор Льозе забезпечує своє матеріальне існування приватними уроками, що викликає різко негативну зневажливу оцінку в матері й сестер, що об'єктивується в однорідних дієприкметниках: *geduldet, nicht wohlgehten, wenig beachtet und, wenn es dennoch geschah, mit Geringschätzung bedacht* (Das Spinnennetz: 65). У метафоричному реченні *Ein toter Sohn wäre immer der Stolz der Familie geblieben* (Das Spinnennetz: 65) вербально презентована релевантна в національному й культурному плані риса австрійців — прагматичність.

Положення жінки в суспільстві визначає ставлення Теодора до неї: багаті жінки асоціюються з привабливістю, ніжністю, недосяжністю, оцінюються крізь призму соціального статусу чоловіка (*die zweite Gattin des Juweliers; Gattin eines Zigarrenhändlers*), а жінки з нижчих суспільних прошарків отримують негативну характеристику, уособлюють доступність, продажність, холодність, простоту, грубість і бруд (*Sein waren die kleinen Mädchen für billiges Geld, ...; sein war das barfüßige, einfache Mädchen aus dem Norden, das Weib mit den eckigen, hartnäckigen Händen, deren Liebkosung rau war, ... deren Wäsche schmutzig, deren Strümpfe durchgeschwitz waren* (Das Spinnennetz: 68–69)). Гендерно маркована лексика *Mädchen, Mädchen, Weib*, що використовується для денотації жінок низького соціального статусу, у контексті часто поєднується з лексемами, які репрезентують негативну оцінку жінки, її кореляцію зі сферою легковажності, розбещеності і гріховності (*Er beschlief Mädchen von der Straße und kostspieligere, ...* (Das Spinnennetz: 77)).

Шлюб Теодора з панянкою фон Шліффен із відомої сім'ї — прагматичний розрахунок з обох сторін, при якому немає місця почуттям: *Eine von Schließfen heiratete einen Bürgerlichen nur, weil sie hofft, daß er es zu den höchsten Stellen im Staate bringen kann* (Das Spinnennetz: 140). Для позначення референтів жіночої статі з вищих кіл австрійського суспільства Й. Рот звертається до гендерно маркованих лексем *Fräulein, Frau, Dame, Braut*. У характеристиках австрійських жінок переважно фігурують деталі такого лексико-семантичного наповнення, як вік, соціальне походження і матеріальне становище.

Ельза зі славним прізвищем фон Шліффен, яке спонукає до кар'єризму і честолюбства, після заручин змінює своє життя, забуває про попередні захоплення й повністю присвячує себе домашньому господарству: *Sie saß zu Hause und stickte Monogramme auf Hemden, Unterhosen, Taschentücher* (Das Spinnennetz: 131). Наведений приклад слугує підтвердженням тому, що жінка — предмет побуту в австрійській культурі. Раціонально мислячи, обираючи стратегію хорошої дружини (покірливої, доглядливої) й господині, Ельза прагне власної практичної вигоди — високого суспільного положення, тому й дає чоловіку відчуття смак доміантності, безмежної влади, жіночої теплоти і затишок: *Zu Hause ... Hier geschah, was er befahl, hier geschah auch, was er im stillen nur wünschte. Er aß immer Speisen, die er ersehnte, ohne von ihnen zu*

sprechen. Er fand seine Kleider gebürstet, seine Hose gebügelt, ... (Das Spinnennetz: 139). Як бачимо, діяльність жінки описується за допомогою ЛО, які виступають експлікаторами повсякденної домашньої роботи.

Гендерний аналіз міжгендерного спілкування в австрійській культурі на матеріалі висловлювань подружніх пар і коханців із творів Й. Рота («Павутина», «Марш Радецького», «Ціппер і його батько», «Праворуч і ліворуч») показує, що почасти жінка виступає ініціатором міжгендерної вербальної взаємодії, реалізуючи стратегію позитивної ввічливості або мовчання та підтверджуючи своє підпорядкування, прагнення до гармонії і вміння адаптуватися до співрозмовника [7: 21]. Конституенти стратегії позитивної ввічливості (епітети позитивної оцінки, лагідні звертання) розкривають прихильне ставлення жінок до чоловіків. На емоційність і сентиментальність жіночого мовлення [2: 74] вказують епітети, повтори, порівняння, звертання і вигуки, а також розповідні синтаксичні конструкції, які набувають окличної модальності, виражаючи якесь домінуюче почуття жінки. Щодо звертань, то чоловіче мовлення характеризується ширшим спектром засобів адресованості висловлювання. Проте звертання в ідіолекті чоловіків носять почасти іронічний характер, виражаючи їхнє панівне становище й зневагу до жінок.

Комунікативно-прагматична характеристика жіночих і чоловічих висловлювань доводить, що при моделюванні вербальної поведінки своїх австрійських персонажів Й. Рот спирається на реальний комунікативний досвід, згідно з яким квеситив (питальне речення, комунікативно-інтенційний зміст якого полягає у вербальній реакції адресата [1: 277]) частіше реалізується у вербальній комунікації жінок [5; 6]. Реалізацію ін'юнктивів (різновид директива, речення-наказ [1: 276]) в ідіолекті персонажів-жінок пояснюємо їхнім статусом (благородне походження, соціальний стан) чи віковою характеристикою, які дозволяють наказувати. Натомість превалювання еліптичних конструкцій у чоловічому мовленні в порівнянні з ідіолектом персонажів-жінок відбиває стереотип гендерно зумовленої вербальної поведінки чоловіків: їхню схильність до порушення мовних норм [13: 35].

Яскравий приклад гендерної асиметрії в австрійській культурі демонструють відносини у родині Ціппер (роман «Ціппер і його батько»): чоловік проявляє всю свою силу, постійно принижує жінку, навіть у присутності інших. У цьому творі Й. Рот відтворив культурну норму австрійського суспільства – сім'я на чолі з чоловіком, у якій сила й натиск останнього розглядаються як підґрунтя патріархату. Письменник іронізує над подружжям Ціппер, порівнюючи їх із двома старими ворогами, які заключили перемир'я через нестачу засобів для боротьби. Стан тривалої ворожнечі між чоловіком і жінкою експлікують лексеми і лексичні словосполучення, які вживаються для характеристики перебігу воєнних дій: *Widerstände führen, zu Felde, Waffen, ihre Munition verbrauchen, alte Feindschaft*. Деякі лексеми із семою 'війна' стилістично марковані, оскільки входять до складу метафор або порівнянь, приміром, *wie abgeschossene Raketen eine dunkle Situation im Krieg erhellen und seine ganze Schrecklichkeit* (Zipper und sein Vater: 512). Поразку, підкорення жінки в сімейній війні можна констатувати, звернувши увагу на її зовнішній вигляд (сльози в очах) і тиху поведінку, вербалізаторами яких є не лише номінативні

ЛО, фразеологізми, а й яскраві лексико-стилістичні засоби (приміром, порівняння і повтори): *Das Angesicht der Frau Zippers ... Es war, als lägen ihre Tränen, immer bereit, vergossen zu werden, schon über ihrem Augapfel. ... Aufsanften Pantoffeln ging sie durchs Leben. ... Steif – nicht vor Stolz, sondern vor Ergebenheit, Ohnmacht, Unglück und Trauer, steif saß sie in einem Sessel* (Zipper und sein Vater: 512-513).

Кількаразовий повтор лексеми *niemals* у характеристиці поведінки жінки в присутності чоловіка виражає категоричне заперечення певних дій та її стримане поводження: *Niemals sprach sie mit lauter Stimme. ... Niemals lächelte sie in Anwesenheit ihres Mannes. Niemals beteiligte sie sich an seinen kleinen Spaß en,...* (Zipper und sein Vater: 512–513). На мовчазну поведінку дружини як вияв ненависті, зневаги чоловік реагує глузливими зауваженнями, докорами, які стосуються їхніх дітей, домашнього порядку, приготування їжі і т. д. Старий Ціппер позбавляє дружину права на виховання їхніх синів, беручи цю жіночу функцію повністю на себе, чим знову підкреслює власну домінантність. Варто відмітити, що і в цьому творі Й. Рот продовжує представляти австрійську жінку через стереотип жіночого призначення: догоджання, прислужування членам сім'ї і куховарство.

Заслугує нашої уваги й образ пані Таусіг із роману «Марш Радецького», яку Й. Рот зображує сильною, активною жінкою, яка намагається влаштувати своє безтурботне життя за рахунок багатих чоловіків і перебуває в кореляційних зв'язках зі сферою гріховності і зради. Проте практичність і прагматичність Валлі, що ґрунтується на її раціоналізмі, не виключає емоційності, а навпаки, неначе породжує її, що реалізується не лише в дієслівних ЛО, а й у вдало продуманих стилістичних прийомах (епітетах, порівняннях, метафорах): *Und also flog sie, klug und ungestüm, an seinen Hals, küßte ihn wie ein eigenes Kind, weinte, weil sie ihn nun verlieren sollte, lachte, weil sie ihn noch hielt, und auch ein wenig, weil die Perlen so schön waren, und sagte, durch eine heftige, prachtvolle Flut von Tränen ...* (Radetzky marsch: 250).

Ставлення Валлі Таусіг до чоловіків характеризується амбівалентністю. З одного боку, вона почасті зневажає їх, ідентифікуючи за допомогою негативно, часто іронічно конотованих ЛО з «поріддям дитинних велетнів», «армією незграбних дурнів», «ордою варварів», визнаючи при цьому їхню силу, войовничість, бажання влади (Radetzky marsch: 233). З іншого боку, якраз на них вона чекає щодня, у їхніх обіймах почуватися справжньою жінкою, молодістю, сповненою пристрасті та жаги кохання.

Акцентуацією на постійних зрадах пані Таусіг Й. Рот руйнує традиційний образ патріархальної жінки в австрійській культурі, сферою діяльності якої є дім, а в ціннісній шкалі якої пріоритетність віддається сім'ї, чоловіку та моральній поведінці, вірності, що регламентують закони австрійського аристократичного суспільства. У гендерних відносинах у цій сім'ї домінуючою стає фемінінна позиція: *Sie kam, erlaubte ihm einen Kuß ...* (Radetzky marsch: 332). Звісно, створення сім'ї базується на жіночому розрахунку, який виходить з соціального статусу, матеріального положення й фізичного стану чоловіка. Зазначені критерії жіночої вигоди представлені в мовній тканині твору здебільшого прикметниковими ЛО: *Frau von Taußig war schön und nicht mehr jung. Tochter eines Stationschefs, Witwe von einem jung*

verstorbenen Rittmeister namens Eichberg, hatte sie vor einigen Jahren einen frisch geadelten Herrn Taußig geheiratet, einen reichen und kranken Fabrikanten. ... Sie brauchte Geld, und er war bequemer als ein Kind (Radetzkymarsch: 231–232). Наведений уривок, а також інші фрагменти-характеристики жінок засвідчують, що їхня оцінка в австрійському суспільстві включає такі предметно-лінгвістичні параметри, як вік, наявність чи відсутність вроди і привабливості, соціальне походження, статус і матеріальний стан. Варто додати, що в описах Валлі Таусіг за допомогою лексем із семою ‘ласка’ (*zart, Zartheit, zärtlich*) вербалізується гендерний стереотип про жіночу ніжність.

Як бачимо, дослідження вербалізованих у творах Й. Рота гендерних стереотипів та відносин в австрійській культурі дозволило встановити, що опис чоловіків реалізується шляхом інтеграції в художнє полотно термінів трудової, суспільної чи наукової діяльності (*Leutnant, Professor*), а жінок – за допомогою сімейно-родинних термінів (*Tochter, Gattin*). При експлікації традиційного для австрійського культурного ареалу патріархального укладу родинних стосунків маскуліність проявляється в діяльності, праці за межами будинку, раціональності й практичності. Відповідно мовного втілення набуває гендерний стереотип про залежну, підкорену позицію жінки в сім’ї, про основне її призначення – ведення домашнього господарства. Проте прагматичність, важлива в національному плані ознака австрійського етносу, часто детермінує поведінку жінки, вибір нею чоловіка, а також порушення традиційних норм моралі в сімейному житті. Цікаві з позиції лінгвокультурології й вербалізовані в мовному полотні прози Й. Рота гендерні стереотипи й відносини в українській культурі. Проте вони вимагають окремого аналізу, що стане предметом нашої подальшої студії.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Иванова И.П.** Теоретическая грамматика современного английского языка : Учебник. / И.П. Иванова – М. : Высш. школа, 1981. – 285 с. 2. **Исмагулова Г.** Лингвокультурологический аспект гендерных отношений : сопоставительный аспект (на материале русского, немецкого и казахского языков) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20. / Г. Исмагулова – Челябинск, 2005. – 177 с. 3. **Кирилина А.В.** Освещение связи языка и пола в истории лингвистики / А.В. Кирилина // Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций / [под общ. ред. О.А. Ворониной]. – М., 2001. – С. 366–381. 4. **Словарь** гендерных терминов / [под ред. А.А. Денисовой]. – М. : Информация – XXI век, 2002. – 256 с. 5. **Coats J.** Women Talk. – Oxford, Cambridge (Mass): Blackwell, 1996. – 326 p. 6. **Gräbel U.** Sprachverhalten und Geschlecht. Eine empirische Studie zu geschlechtsspezifischem Sprachverhalten in Fernsehdiskussionen. – Pfaffenweiler, 1991. – S. 30–52. 7. **Duden.** Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. – 2., neu bearb. und aktual. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverlag, 2002. – 955 S. 8. **Opermann K.,** Weber E. Frauensprache – Männerprache. – Zürich, Taschenbuch, 1995. 9. **Roth J.** Das Spinnennetz // Joseph Roth Werke. – 4. Band. – Romane und Erzählungen 1916–1929. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 63–146. 10. **Roth J.** Radetzkymarsch. – Amsterdam : Kiepenheuer & Witsch, 1999. – 413 S. 11. **Roth J.** Rechts und Links // Joseph Roth Werke. – 4. Band. – Romane und Erzählungen 1916–1929. – Köln : Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 609–772. 12. **Roth J.** Zipper und sein Vater // Joseph Roth Werke. – 4. Band. – Romane und Erzählungen 1916–1929. – Köln : Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 501–607. 13. **Samel I.** Einführung in die feministische Sprachwissenschaft. – 2. überarb. und erw. Aufl. – Berlin : Erich Schmidt, 2000. – 256 S. 14. **Trömel-Plötz S.** Frauensprache – Sprache der Veränderung. – Zürich : Taschenbuch, 1988. – 254 S.